

Ана В. Вукмановић*
самостални истраживач

ПОЕТСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ИСХОДИШТА
(Снежана Самарџија, *Исходишта поезије: Обред и мит
у усменом песништву*, Београд: Друштво за српски језик и
књижевност Србије, 2022, 307 стр.)

У студији *Исходишта поезије: Обред и мит у усменом песништву* Снежана Самарџија разматра обредно-митске почетке усмене књижевности, превасходно поезије, показујући изузетну осетљивост за процесе трансформације тих исходишта током трајања песама, прича и других умотворина. Тако се добија увид у промене и динамична наслојавања различитих значења, при чему је, да би се разумела сложена природа фолклора, потребно сагледати начине на који су се ти слојеви преплитали и шта се откривало као резултат тих преплета у сваком посебном случају.

Ауторка прати разнолика сусретања – осим на оне између обреда, мита и песме, обраћа пажњу на трансформације обреда у обичај као и теоријске мене сагледавања тих промена. Попут замагљених граница између обреда и обичаја, нејасне су оне између књижевнотеоријских одредница лирике и епике, и још више – између појединих врста. Промисљања Снежане Самарџије о могућем приступу усменој књижевности као јединственој целини представља истовремено добар путоказ за даља разматрања овог сегмента фолклора и највећи изазов тим разматрањима. Ма колико проучаваоци били свесни те суштинске повезаности, од почетног синкретизма до жанровских преплитања, потреба за класификацијама и смештањем усмене књижевности у познато (жанровско) поље истраживања писане књижевности спречава досезање те целине.

---

* ana.vukmanovic@hotmail.com

Снежана Самарџија настоји да на уму има целину у сваком од поглавља ове студије. На почетку уводног поглавља **Поезија и обред** ауторка скреће пажњу на потребу за холистичким приступом фолклору будући да за припаднике усмене културе није постојала (или не постоји) јасна разлика између обреда и обичаја (што потврђује изостанак именице *обред* из лексичког фонда српског језика до половине 19. века), усмених родова и жанрова, обредне и необредне поезије и сл. Дајући прецизан преглед класификација усмене лирике, Снежана Самарџија указује и на проблеме класификовања. Тако долази до важних увида о значају поређење записа са различитих терена, временски блиских и удаљених. Она обраћа пажњу и на сложеност одређења старине песама, при чему се показује да сама поезија пружа доказе о различитим слојевима значења. Тако се, на пример, лирски текст гради као *одјек ритуала* и врхунска творевина уметности речи, па повезаност митских елемената, обреда и магијске праксе открива јединствену целину лирске поезије. Истичући значај „текста” у контексту и контекста у „тексту”, Снежана Самарџија подсећа на осетљивост Вука Караџића за овај проблем, што се рефлектовало и на његову класификацију у којој он наводи где и када су се песме певале, а осим података о времену извођења и (посредно) о функцији даје податке и о томе коме је песма упућена. Жанр, тематику, форму и садржину може најављивати и иницијална формула при чему се контекстуализација, спољашња и унутрашња, показује и као елемент саме поетике усмених текстова.

Ово разматрање о односу обредног слоја и поетичких основа пре свега лирских песама даље се развија у одељку **Лирски „текст” између обредне стварности и метафоре**. Посматрају се промене обредне лирике – преплети паганских и хришћанских слојева до којих је током времена долазило, као и утицаји услед сусрета староседелаца, суседа и освајача. Инспиративно је такође видети како ауторка прати један мотив кроз различите жанрове (мотив јелена хтонско-соларне симболике у песмама на ранилу и баладама, мене од стилизација еротске компоненте с обредном функцијом, преко формуле као сегмента обрада до песничке слике). Тако се на примеру потврђује основно полазиште ових истраживања о порозности жанровских граница у фолклору. Продуктивно је и промишљање, поткрепљено анализама стихова, да се у млађим записима могу наћи фрагменти архаичнијег обредног окружења (песма на ранилу из Караџићевог записа), док се у широј наративној структури старијег записа (*Ерлангенски рукопис*, песма бр. 36) првобитна слика дестабилизује, и разлаже се кондензована обредна семантика. Овакве поређења реализације мотива или слике показују да је потенцијал симболике увек шири од поједине

реализације, што изнова мотивише истраживања већег броја варијанти и она која прекорачују жанровске и временско-просторне границе записа.

Анализа функционисања мотива између лирске песме и баладе води до тумачења обредно-митске компоненте епских песама у поглављу **Обред у поезији**. Показујући осетљивост за слојевитост и нијансираност значења, ауторка примећује да се једнозначно извођење порекла епике из култа предака не може доказати. Епови се легитимно могу посматрати као културна баштина цивилизације, чија се импровизација не мора одвијати у сакралној ситуацији. Сходно томе, обредно-магијско може бити тек један градивни чинилац епа (или епске песме), а ритуал не мора бити пресудан за развој радње. У том смислу, неки сегменти религиозних или етичких норми појављују се као факултативни, контекстуални и околинални. Оваквим стајалиштем истиче се пресудни значај поетског функционисања епске песме, као и сложеност њених ванпоетских елемената. Убедљиву аргументацију за овакве погледе на епику Снежана Самарџија обезбеђује анализом функција одабраних обредно-обичајних комплекса у структурама различитих епских жанрова (нпр. функција мотива крштења у заплету или карактеризацији ликова, трансформација институције кумства у мотиву животињског кумства или променљивост мотива кумства (крштеног и венчаног) од централне теме до епизодног дела).

Добар пример поетског (пере)моделовања обреда у фолклору представљају свадбени и погребни ритуали. Ни лирске (сватовске) ни епске песме (с мотивом женидбе с препрекама) не приказују целокупну обредно-магијску праксу, већ из ње врше избор који је усклађен са сужејним контекстом и условљен жанром у ком се свадбени сегменти појављују. Фокус ће се, на пример, померати од опасности од урока на путу сватова с невестом, преко актуализације функција магијских предмета и радњи, до моделовања свођења младенаца. Једнако ће се мењати фокус при обликовању елемената погребног ритуала у лирској песми, тужбалици, балади, епској песми – од градације емоција до истицања догађаја, од тужбалице као вербалног кода обреда до редукције на део наративног склопа или финалне формуле. Разматрајући фолклорне актуелизације мотива смрти, ауторка показује ширину могућих слика – од приказа колективних погибија, часне смрти епског јунака, умирања преступника до мука грешника и сл.

Пример прекорачења жанровских граница пружају и митолошке песме, које су центар истраживања у поглављу **Поезија и митологија**. Дајући преглед дефинисања термина и проучавања, Снежана Самарџија указује на то како су различити проучаваоци ове песме груписали по дужини, по

тематским круговима, категорији јунака, али да је тематика митолошких песама у ствари наджанровска. За њихово прецизније поетичко одређење значајан је својеврсни отклон колектива од „чуда”, а природа чудесног јунака зависи од поетичког окружења. Девојке и момци у лирици могу бити супериорнији од Сунца, небеска тела могу бити просиоци и сједињавати се са људским светом, у епици су виле и помагачи (посестрима) јунака и њихови противници, док су у предањима виле и змајеви погубни по човека. И наративни ток ових песама варира од лирски сведеног до епски развијеног. Просторно-временски оквир специфичан је јер, посебно у лирици, не постоје конкретне географске одреднице, већ је ситуирање директно или се одређује посредством ликова (небеских тела). Док изгледа да се радња догађа сада, заправо дешава у прошлости, а модел трајања људског живота део је модела природе.

Ауторка указује и на то како су за фолклор продуктивне трансформације митских прича, па митска подлога мотива о завади браће у епици добија снажну етичку компоненту. Притом се митски елементи чувају унутар аналогичности између епског сукоба и митске борбе космоса и хаоса. Архаична матрица ликова развија се у различитим правцима, зависно од тога да ли они постају јунаци епске песме, предања, легенде и сл. Говорећи о динамици ових трансформација, Снежана Самарџија подсећа и на Јагићеве налазе о религиозно-митолошкој компоненти која је у епици, по његовом мишљењу, старија од оне у бајкама, али је из епике и раније истиснута. Даљи процеси моделовања показују како долази до рационализације архаичне подлоге, па митски јунаци постају учесници обреда под маскама, животиње (вукови) и јунаци са змајевитим одликама. Оваквим следом истраживања митских фрагмената стиже се изнова до потврде о наслојавањима различитих значења у фолклорним тестовима.

У последњем поглављу **Магија речи – осврт на кратке говорне облике** Снежана Самарџија разматра кратке говорне облике као делове разговорних ситуација који чувају стабилност израза и исказа испољавајући изразиту колективност. Ови облици, разликујући се према намени, показују различит степен прагматичности. О особености кратких говорних облика сведочи и њихово ситуирање у шире наративне токове где се и значења израза нијансирају. За сагледавање семантичких нијанси важно је уочити ко изговара, на пример, благослов или клетву, коме их упућује, или ко се, чиме, када и зашто заклиње. Уклапајући се у друге фолклорне жанрове, кратки говорни облици актуализују окренутост било етичком (у епици, у стиху или прози), било емотивном (у баладама и лирици) регистру.

Прилози при крају студије представљају корисне путоказе за даља проучавања. Дати су подаци о околностима извођења песама из прве књиге *Српских народних пјесама* Вука Стефановића Караџића (први, трећи и пети прилог), о томе коме су песме упућене (други и четврти прилог), о врстама стихова лирских песама (шести прилог), о религијским мотивима епских песама из збирки Вука Караџића (седми прилог), о типологији јунака и жанровима у којима се појављују (осми прилог), интернационалним мотивима (девети прилог), моделу сукоба спасиоца са отмицарем у различитим жанровима (десети прилог), стилским фигурама у пословицама из записа Вука Караџића (једанаести прилог) и о контексту укључивања пословице у наративну структуру епских и лирских песама (прилози дванаест и тринаест).

Студија *Исходишта поезије: Обред и мит у усменом песничству* Снежане Самарџије представља допринос и историји и теорији усмене књижевности. Промишљајући о почецима, ауторка говори о начинима грађења и постојања усмених жанрова. Тако се методолошки поступак уклапа у општу атмосферу повезаности коју ова књига призива: повезаности обреда, мита и уметности речи, жанрова, проблема и начина функционисања усмених текстова до повезаности – времена. Истраживачком преданошћу и научном прецизношћу Снежана Самарџија позива на прихватање изазова при размишљањима о почецима усмене књижевности, заплетеним путевима класификација и жанровских одређења, при испитивању сижеа, мотива, јунака и стила усмених текстова.